

# AICEA LA NOI MULTE PRIMEJDII SĂ FAC, CĂ ARD PĂGÂNII BESÉRECILE SAU RĂMÂN PUSTII\*

CĂTĂLINA VELCULESCU, ILEANA STĂNCULESCU

CHEZ NOUS IL Y A DE GRANDS DANGERS, CAR LES PAÏENS METTENT  
LE FEU AUX ÉGLISES OU CELLES-CI SONT ABANDONNÉES

**RÉSUMÉ:** A travers des manuscrits et écrits imprimés datant des XVII<sup>ème</sup>-XVIII<sup>ème</sup> siècles, nous avons essayé de comprendre quel sort l'Église entendait que l'on réserve, en cas de forte dégradation ou putréfaction, aux divers objets consacrés faits en bois, matériau inévitablement dégradé.

Le *préstol*, la Table consacrée, et tout ce qui y a trait, mais surtout les corporaux (sans oublier les icônes et les croix) – doivent être enterrés.

Le bois de construction de l'église peut être enterré mais aussi emplié dans un endroit pur, éventuellement un enclos, en attendant qu'il se désagrège naturellement. Pour éviter toute profanation, volontaire ou involontaire, la solution de l'enterrement semble la plus sûre.

Il y a eu aussi, dès le début, l'habitude d'incinérer ces objets, comme on déduit de l'opposition farouche à cette habitude.

L'enterrement. Le christianisme impose l'enterrement.

Mais, même plus tard, quand pour les humains l'enterrement allait de soi, pour les objets religieux (objets

consacrés différemment perçus) on pratiquait (et on pratique) encore l'incinération – avec la considération pieuse de rigueur. Il ne s'agit pas d'une survivance du rituel d'incinération, mais de motifs pratiques. Lors des grands dangers, il était possible que des objets religieux fussent-ils enterrés, pour ne pas parler de ceux simplement entourés, soient profanés. Par contre, les cendres n'en faisaient qu'une avec la terre, rapidement. Tout ce que l'on souhaite c'est que ces cendres soient mises dans des endroits aussi purs que possible (au moins jusqu'au prochain cycle végétatif !). L'incinération n'a pourtant pas été acceptée « officiellement » par l'Église traditionaliste.

Il est question aussi de réutiliser à des fins laïques des objets religieux dégradés physiquement. C'est d'ailleurs ce qui s'est passé – nous faisons référence aussi bien aux actions visiblement malveillantes, si fréquentes en l'Europe communiste qu'aux actions accomplies avec la plus parfaite bonne foi et un grand respect pour les objets ou le matériau repris.

**REZUMAT:** Din diferite manuscrise și tipărituri românești din secolele XVII–XVIII, am încercat să înțelegem ce anume recomanda Biserica să se întâmple cu diferitele obiecte sfințite făcute din lemn, obiecte al căror suport material este inevitabil supus degradării fizice, până la putrezire.

Pristolul, sf. Masă, tot ce ține de ele, mai ales anti-misele (plus icoanele și crucile) – trebuie să fie îngropate.

Lemnele din care este construită biserica pot fi îngropate, dar pot fi și așezate grămadă într-un loc curat, eventual îngrădit, în așteptarea putrezirii lor lente.

Pentru a se evita pângărirea, făcută cu voie sau fără voie, soluția îngropării apare ca mult mai sigură.

A existat încă de la începuturi și obiceiul arderii acestor obiecte, așa cum se înțelege din combaterea obstinată a acestui obicei.

Inițial avem probabil de a face cu două soluții pentru sfârșitul trupului uman: incinerare sau îngropare. În creștinism se impune soluția îngropării. Dar chiar târziu, când pentru oameni îngroparea devenise un lucru de la sine înțeles, pentru obiectele bisericesti (obiecte trecute prin slujbe de sfințire simțite ca diferite intensități)

\* Acest studiu reprezintă o parte a unui proiect de cercetare realizat cu ajutorul unei burse oferite de asociația VESTIGIA. Manuscript Research Center – de la Universitatea din Graz, Austria.

încă se mai practica (și se mai practică) arderea – cu toată cinstirea cuvenită. Nu este vorba de o supraviețuire a ritualului incinerării, ci de considerente practice. În timpuri de mari primejdii, se putea ca obiectele bisericesti, chiar și îngropate, nu mai vorbim de cele doar îngrădite, să cadă oricând pradă profanării. În schimb, cenușa rezultată din ardere se contopea repede cu pământul. Tot ce se urmărește este ca această cenușă să fie depusă în locuri cât mai ferite de murdărire (cel puțin până la

un nou ciclu de vegetație!). Soluția arderii nu a fost însă acceptată „oficial” de Biserica tradițională.

Se mai vorbește și despre interdicția de a reintrebuița pentru obiecte din afara bisericii a vreunui dintre materialele bisericesti degradate fizic. Dar și aceasta s-a întâmplat – ne referim atât la gesturi vădit rău-voitoare, atât de frecvente în Europa comunistă, cât și la gesturi făcute cu cea mai desăvârșită bună-credință și cu un mare respect pentru materialul preluat.

**MOTS-CLÉS:** icône sur bois, eglises en bois, incinérer, empiler, enterrer.

**REZUMAT:** icoane pe lemn, biserici de lemn, ardere, îngrăditură, înmormântare.

## I

Ne aflăm în Anatolia, –înainte de venirea turcilor.<sup>1</sup> Un pustnic renunță la viața în singurătate și admite chemarea de a deveni stareț într-o mănăstire din pustie. Cum mănăstirea nu mai avusese de multă vreme un conducător vrednic, se strânseseră o mulțime de lucruri vechi. Se găseau mai ales multe icoane al căror lemn abia se mai ținea. Ce să facă cu ele? Să le lase la locurile lor, se sfărâmau de la sine. Să le arunce la gunoi, nu se cădea: icoanele fuseseră, desigur, sfințite. Ca să le dea un sfârșit acceptabil, lipsit de primejdia pângăririi, starețul hotărăște să le ardă. Strânge într-o mare grămadă toate icoanele cu lemnul putred și vrea să le dea foc. Dar când se apropie cu o flacăra, *veni glas cu tunet mare, zicând: „Nu ne arde, nu, că de ne vei arde, vei să te dai în munca veacului; ce aceasta să face, să îngropi pre noi la loc curat!”* Starețul înțelege că icoanele, urmând porunca creștină pentru oameni, nu se cuvine să fie incinerate. *Atunci făcură în zioa aceeaia praznic și slujiră dumnezeiasca liturghie, băgând lemnul aceluia putred al acelor icoane într-un coșciug și cânta: „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule, lauda apostolilor, bucuria mucenicilor”<sup>2</sup>*

Naratorul își manifestă acordul față de hotărârea luată de starețul din Anatolia: ***Băgând lemnul aceluia putred al acelor icoane într-un coșciug, ... le-au îngropat în sfântul jertăvnic.*** Atenție: nu doar așezate în coșciug, ci îngropate ***în sfântul jertăvnic***, în camera altarului, așa cum înțelegem din textul grecesc, despre care vom vorbi imediat.

Un înger se arată după această „înmormântare” și-i „descoperă” starețului *că, câți ard sfintele icoane, osândă vor să ia în focul cel de veaci.*

Naratorul intervine și îi „ceartă” în general pe cei care ardeau icoanele. Deducem de aici că nu doar starețul din povestire voise să procedeze așa, ci exista obiceiul de a arde icoanele vechi!

Starețul ar fi trăit în Anatolia, dar cine este naratorul și în ce împrejurări și-a formulat povestirea? Sursa primă este citată chiar la începutul narațiunii: *Pentru sfintele icoane. De la Otecinic, foarte lucru*

1. Vezi: *Îndreptarea Legii*. 1652, București, 1962, p. 362–363 (în continuare: *Îndreptarea legii*): *Pentru sfintele icoane carele vor fi foarte stricate, ce trebuie să se facă de dânsele. Vezi și p. 904–905. Sunt pagini din vol. mare cu Îndreptarea legii, unde se dă textul în limba greacă. Deci dovada că fragmetul există în legislația bizantină.*

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila\\_lui\\_Matei\\_Basarab](http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila_lui_Matei_Basarab): „*Pravila lui Matei Basarab (cunoscută și sub numele de Îndreptarea legii) este o culegere de legi tipărită în 1652 la Târgoviște. Reprezintă traducerea unor legiuri grecești, conținând însă și numeroase texte extrase din Pravila lui Vasile Lupu.*”

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila\\_lui\\_Vasile\\_Lupu](http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila_lui_Vasile_Lupu): „*Pravila lui Vasile Lupu este o culegere de legi cunoscută sub numele de Carte românească de învățătură, tipărită la Iași în 1646.*”

2. Textul rugăciunii este reprodus în slavonă. Am preluat traducerea în română din nota de subsol a ediției citate.

minunat. Nu se spune din care *Otecinic* (*Paterikon*<sup>3</sup>), iar noi, deocamdată, nici nu căutăm. Ne interesează mai mult cine și în ce împrejurare a folosit povestirea despre icoanele ce refuză incinerarea. Daniil Panoneanul<sup>4</sup>, traducătorul în română și prelucrătorul textului *Îndreptării legii*, a preluat aici *Nomocanonul* alcătuit (folosind numeroase surse anterioare) prin anii 1562–1563, de Manuil Malaxos, „fost notar al mitropoliei din Teba”<sup>5</sup>.

O întâmplare venită poate din vremea conciliului de la Niceea (secolul VIII) este inclusă în scrierea din secolul XVI a lui Malaxos. Traducerea în limba română, făcută din inițiativa mitropolitului reformator Ștefan I al Țării Românești<sup>6</sup>, a fost tipărită în anul 1652, la Târgoviște, capitala de atunci a țării. Multă vreme *Îndreptarea legii* a constituit corpusul de legi oficial, care, cel puțin teoretic, ar fi trebuit să stea la baza oricărei hotărâri formulate de oficialitățile laice sau bisericești.<sup>7</sup> Se pare că ecoul apariției masivului volum se simte chiar și în modul cum se schimbă categoriile de condamnați din râul de foc al infernului pictat pe peretele de intrare în biserici, în cadrul scenariului complex al Judecății din urmă<sup>8</sup>.

## II

**II 1:** În același an 1652 în care a apărut cartea *Îndreptarea legii*, a apărut tot la Târgoviște, la inițiativa aceluiași mitropolit Ștefan, o cărticică de mici dimensiuni, dar de o mare importanță, intitulată *Târnosanie, prepusă dă pre elinêște și slovenêște pre limbă proastă<sup>9</sup> rumânêște*. În cuvântul înainte, mitropolitul (prelucrând poate, și aici, un izvor în altă limbă), își exprimă nemulțumirea față de încălcarea de către preoți a unor reguli obligatorii în acțiunea de sfințire și resfințire a unor biserici. Deasemeni atrage atenția că **am cusut lângă dinsa** (n.n.: lângă cărticica cu diferitele etape ale „târnosaniei”) **și cum trebuie să sfârâmească arhiereul moaștele sf. Mucenici. Și mutarea beséricii** (subl.n.) **sau clătirea préstolului<sup>10</sup>, în două chipure, tot cu tipicul rumânêște.**<sup>11</sup>

În *Târnosanie*<sup>12</sup>, textele rugăciunilor sunt în slavonă (sursa lor imediată a fost probabil tot în slavonă), traducându-se în română numai textele indicațiilor de regie (ale „tipicului”) – aici ar fi intervenit, s-ar înțelege, și izvoare **pre elinêște**, nu numai cele pe **slovenêște**.

3. Thomas Söding *Apophthegma*; Karl Suso Fran, *Apophthegmata*, în *Lexikon für Theologie und Kirche* (în continuare: LTK), vol. I, Freiburg etc., 1993, p. 848–849; Gerhard Birkfellner, *Paterikon*, LTK, vol. 7, Freiburg etc. 1998, p. 1454–1455.

4. *Îndreptarea legii*, p. 10–12.

Sursele folosite în alcătuirea *Îndreptării legii*: 1. Surse directe, din dreptul bizantin: *Sintagma* lui Matei Vlastare, *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos, *Comentariul* lui Alexis Aristen, *Răspunsurile* lui Anastase al Antiohiei. 2. Izvoare indirecte: prin intermediul *Cărții românești de învățătură* și *Praxis et theoriae criminalis* a juristului italian Prosper Farinaccius, cunoscut în Țările Române, datorită unor relații cu Polonia.

5. *Îndreptarea legii*, p. 17, 904–905.

6. Ștefan a fost mitropolit al Țării Românești între anii 1648–1653; 1655–1668. Pentru epoca respectivă și personalitățile acelor vremuri, vezi Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, *Indice*: p. 46–57, 126–162 etc.

Vezi: Ovidiu Olar, *Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei*,

[https://online.uni-graz.at/kfu\\_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361](https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361).

7. *Îndreptarea legii*, p. 21–23.

8. Ileana Stănculescu, *SpiritualDeath in 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> century Images and Texts from Walachia* în Fifer Mihai (ed.), *Symposia. Journal for Studies in Ethnology and Anthropology*, Aius, Craiova, 2004, p. 279–292.

9. Simplă, vorbită. Care nu se numără printre limbile de circulație a textelor sacre.

10. *Pristol* (slv. *Priestolu=tron*) – Sf. Masă din altar. Vezi: Ene Braniște, Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, 2001, p. 390 (în cont: *Dicț.*).

Din textele studiate de noi, se înțelege că *pristol* (*préstol*) este numit stâlpul masiv de lemn sau de piatră, atât de înalt încât pe el să poată sta sf. Masă.

11. *Târnosanie*, Târgoviște, 1652, f. 2 ș.u.

12. Spre deosebire de *Îndreptarea legii*, tradusă integral în română, pentru că nu conținea rugăciuni.

Nu ne vom opri acum la modul cum arhiereul trebuie să sfârșame moaștele Sfinților, spre a le pregăti să fie puse în antimise<sup>13</sup>. Ne vom opri însă la: **mutarea beséricii** (subl.n.) **sau clătirea préstolului**.

Din context, înțelegem că este vorba de biserici de lemn, care la nevoie puteau fi mutate dintr-un loc în altul. Mai mult, ceea ce ar fi, să spunem, „piatra de altar“, locul pe care se oficiază slujba Sfintei Jertfe, se lucra în unele cazuri tot din lemn, pentru că numai în cazul acestui material se poate vorbi de „clătire“ din cauza putrezirii și de necesitatea de a fi reparat „pristolul“ sau chiar schimbat.

Titlul capitolelor sună astfel:

- **Rânduiala a st. préstol când se clătéște sau când iaste vechiu, putred și stricate legăturile sau hârțiile sau sméșeniia** (f. 31).
- **Altă rânduială pentru sf[ă]ntul pr[é]stol când se clăt[é]ște** (f. 33)
- **Rândul de bl[ago]sl[o]venie a antimisului** (f. 34)
- **[F]acu-vă știre să știți și de aceasta (...să nu înbli învăluindu-te fără ispravă)** (f. 35<sup>v</sup>).

În pristolul, mutat în altă parte odată cu biserica – sau doar reparat într-o biserică ce rămânea pe loc – se găseau incluse părțile de sfinte moaște.<sup>14</sup>

Atunci când – dintr-o pricină sau alta – se umbla la sf. pristol, moaștele demult introduse în el ieșeau la iveală. Ștefan mitropolitul<sup>15</sup>, poate preluând o sursă tradusă (sau poate ca urmare a unor experiențe proprii), formulează un avertisment sever:

**Și caută și de moaște, o, arhiereule<sup>16</sup>, să nu carea cumva să le fie luat<sup>17</sup> au să le fie răsipit într-alt chip.**

**Pentru că aicea, într-acéste țări, au preoții (sic!) și oamenii, mai vârtos muerile, foarte niște eresuri și meștersugure réle și drăcești** (ms. 1462, f. 30; subl.n.).<sup>18</sup>

Gravitatea gestului ne-o dezvăluie un pasaj din *Îndreptarea legii* (1652): „Cel ce va fura și va vinde niscare sfinte moaște, pre acela să-l cearte cu moarte. Cea ce va fura cruce de în besearică, măcară de ar fi și de lemn, acela fură lucru sfințit și de în loc sfințit; certarea lui iaste să-l spânzure sau să-l arză în foc de viu“<sup>19</sup>.

13. Dicț., p. 39–40: **Antimis** – „unul dintre cele mai importante obiecte liturgice. Este confecționat dintr-o bucată de pânză de in ori de mătase; are formă pătrată, cu laturile de 50–60 cm. Pânza este pictată cu scene și imagini reprezentative legate de patimile Domnului. Scena principală a iconografiei antimisului este punerea în mormânt a Domnului; în jur sunt pictate: Crucea răstignirii, cununa de spini, ciocanul și cuiele, sulita, buretele cu oțet și fiere, cocoșul care a cântat de trei ori; la cele patru colțuri sunt pictate totdeauna chipurile celor patru evangheliști cu simbolurile lor, iar pe marginea antimisului se scriu de obicei cuvintele troparului „Iosif cel cu bun chip...“. Într-un colț, cusut ca un buzunărel, se pun moaște de sfinți, ca și la Sf. Masă.“

Ion Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă*, București, 1994, p. 23: **Antimis** (lat. ante-mensa = în locul mesei) (...) antimisul conține o parte din moaștele unui sfânt sau martir și poartă semnătura episcopului locului. Tradiție păstrată din primele secole, antimisul înlocuia un altar sfințit, fiind indispensabil pentru liturghie. Canonul 31 al Sinodului VI ecumenic interzice liturghia în case de rugăciune sau locuri particulare. De asemenea, canonul 7 al Sinodului al VII-lea ecumenic interzice sfințirea bisericilor fără moaștele martirilor.

În genere, **moaștele martirilor, fie că sunt așezate sub masa altarului, fie că sunt prinse în antimis (subl. n.)**, reprezintă Biserica cerească pe temelia căreia stă Biserica pământească. Preotul primește antimisul de la episcopul său, a cărui semnătură garantează nu numai existența unei comunități euharistice locale, ci și comuniunea sacramentală ce există între el și preot.

14. Arnold Angenendt, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, ed. II, Darmstadt, 2000, p. 431–439 (mai ales p. 435).

15. Cel mai adesea mitropolitul dădea doar ideea. Altcineva făcea lucrarea concretă.

16. Scopul cărțiței este acela de impune ideea că nu numai la sfințirea unei biserici, dar și la înnoirea sau mutarea de biserici – în acest caz resfințite – slujba se face numai de către un arhiereu, nu de un simplu preot (așa cum se întâmpla nu o dată – reiese din text) ! La resfințire, arhiereul putea însă trimite un arhimandrit, un egumen sau chiar un preot, dacă îi considera demni de această misiune și pregătiți material și spiritual pentru împlinirea ei.

17. Se repetă să le fie luat.

18. Cităm după BAR ms. rom. 1462, f. 30 (subl.n.).

Pentru manuscrisele și edițiile la care facem referire, vezi Cătălina Velculescu, *Când va vrea cineva să mute vreo beserecă de la un loc la altul*, în vol. col. *Strămutarea bisericii din Pojogeni*, vol. I din seria *60 biserici de lemn – un proiect de salvare a patrimoniului construit*, sub tipar.

19. *Îndreptarea legii*, p. 322.



Recapitulăm: în **acéste țări** (care?<sup>20</sup>) se întâmpla ca sf. moaște să fie furate și folosite la **niște eresuri și meșterșugure réle și drăcești!** Altfel spus la vrăjitorie, mai precis: la necromanție. Nu ne mirăm că făptașii erau **muerile**: în țările române nu a existat o vânătoare de vrăjitoare, iar condamnările, câte se făceau, se făceau pentru crimele rezultate din așa numitele „vrăji“. Ceea ce merită însă reținut este faptul că de **meșterșugure réle și drăcești** se ocupau, pe lângă femei, nu doar **oamenii** – aici cu sensul de „bărbați“ – ci și **preoții!**. Ar fi nedrept dacă de aici s-ar trage concluzia că toți preoții ar fi avut asemenea activități incriminante sau că ele s-ar fi întâlnit numai la preoții din țările române!<sup>21</sup>

**II 2:** Fragmentul citat și comentat anterior se regăsește în copii ulterioare integrale făcute după *Târnosanie* (Târgoviște, 1652), așa cum este de exemplu un manuscris de la sfârșitul secolului al XVII-lea: ms. rom. **1426** de la Biblioteca Academiei Române din București<sup>22</sup> (unde se păstrează tipicul în română și rugăciunile în slavonă).

**II 3:** Doar micul fragment **Rânduiala a st. préstol când se clătéște sau când iaste vechiu, putred și stricate legăturile sau hârțiile sau sméșeniia** (care cuprinde atenționarea reprodușă mai sus) a fost reluat și în *Liturghie* (f. 162<sup>v</sup> – 163<sup>v</sup>), volum apărut la Iași, în 1794, din inițiativa lui Iacob Stamati, mitropolit al Moldovei.<sup>23</sup>

### III

Din secolul al XVII-lea s-au păstrat o serie de manuscrise cu slujbele necesare diferitelor etape ale sfințirii și resfințirii de biserici. Așa sunt, spre exemplu, la BAR ms.rom. **1138**<sup>24</sup> și – cu text foarte apropiat – ms. rom. **4979**<sup>25</sup>.

În aceste două din urmă manuscrise, o **Rânduială a drégerii prestolului** se găsește între **Rânduiala târnosaniei** și **Rânduiala târnosaniei cei mici** și se încheie cu un pasaj referitor la mutarea sfințelor moaște.

#### III A

*...de vor fi SFINTE MOAȘTE în stâlpul prestolului și de să va fi stricat stâlpul, să le iai să le pui în stâlpul cel nou. Însă de va fi stâlpul de puiatră și în vreun loc fără primejdie. Iar de va fi de lemn și la țară, să nu le pui în stâlp, de vréme ce aicea la noi multe primejdii să fac, că ard păgânii besérecile sau rămân pustii de să răsipesc sfințele moaște sau le ia cineva* (subl.n.). *Ci să dai antimis cu sfințele moaște.*<sup>26</sup>

20. Nu putem spune deocamdată cât de departe în timp se poate plasa redactarea acestui pasaj: oare chiar într-un prim izvor – cât de vechi? – în limba greacă? Ceea ce știm este că Ștefan mitropolitul de la Târgoviște a folosit în alte cazuri izvoare venite din cercul înnoitor al lui Petru Movilă, descendent al voievozilor Moldovei, ajuns mitropolit de Kiev. Vezi studiile semnate de Zamfira Mihail, I. Stănculescu, C. Velculescu, Ovidiu Olar (cu bibliografie) în: [https://online.uni-graz.at/kfu\\_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361](https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361).
21. Întregul material vechi provenit din pristol, precum și cel nou necesar pentru „dregerea“ lui trebuia manipulat cu o grijă plină nu numai de respect, ci și de teamă: – – – tot ce are legătură cu pristolul vechi sau cu cel în curs de reînnoire: **Și păzéște să nu carea cumva să cure sau să pice jos, să se calce cu picioarele, să cazi în păcat de moarte.**
22. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești BAR* (în continuare: Ștrempel, *Catalog*), vol. I, București, 1978, p. 325. Manuscrisul a ajuns într-o avansată stare de degradare. Provine de la mănăstirea Neamț, unde stârnea deci interes conținutul cărții apărute la Târgoviște, cu aproape o jumătate de secol în urmă. Se pare a fi fost scris în grabă, poate pentru uzul intern.
23. Cartea cuprinde, pe lângă cele trei tipuri de Liturghii, o serie de alte texte necesare activității unui arhieru. De această dată, pe lângă tipicul (indicațiile de regie) în limba română, sunt date și rugăciunile tot în limba română.
24. Ștrempel, *Catalog*, vol. 1, p. 236. – O culegere de slujbe arhieresti, cu textul slujbelor în slavonă și tipicul în românește. Titlurile interne cu roșu. Textele referitoare la târnosire și retârnosire sunt apropiate prin conținut de ediția din 1652, dar reprezintă o traducere nouă, poate după un alt izvor, cu prezența unor informații în plus și cu eliminarea altora.
25. Ștrempel, *Catalog*, vol. 4, București, 1992, p. 171. *Molitvelnic* arhieresc, alcătuit pe la 1775–1790, numai în limba română, copistul a preluat un text similar cu cel din ms. 1138, dar a tradus în română și rugăciunile.
26. Ms. rom. 4979, f. 58<sup>v</sup> – 59; 1138, f. 106–106<sup>v</sup>.

Deducem că „piatra altarului” – pristolul – se făcea nu numai din piatră, ci și, în unele biserici, din lemn. Ne aflăm într-un timp de trecere de la îngroparea sfințelor moaște în pristol, la așezarea lor în antimis. Cauza stă în faptul că **aicea la noi multe primejdii să fac**. Nu știm încă dacă textul este tradus, deci afirmațiile se aplică la o arie geografică mai largă, sau a fost redactat direct în românește, referindu-se la țările române. Primejdiile veneau de la o posibilă agresiune directă: **ard păgânii besérecile**. Dar veneau și de la agresiuni împotriva credincioșilor sau de la nevoi economice ale acestora (necesitatea de a se muta în alt loc o întregă comunitate rurală): bisericile **rămân pustii**. Bisericile rămase „pustii” se prăbușeau cu vremea și odată cu ele se risipeau și sf. moaște. Dar – mai pe ocolite formulat decât în textul *Târnosaniei* de la Târgoviște – este amintit și pericolul ca pe sf. moaște să **le ia cineva**, desigur nu cu intenția de a le mai duce înapoi la vreo biserică!!

În fața atâtor primejdii, se impunea ca sf. moaște să fie puse în pristolul cel nou numai dacă acesta se făcea din piatră. Dacă se refăcea pristolul tot din lemn, atunci trebuia ca moaștele să fie cusute într-un antimis, urmând ca acesta să fie așezat pe masa altarului. Când se abătea vreo primejdie, antimisul putea fi cu ușurință pus la adăpost. Nu am găsit încă texte vechi în care să se spună cum se cuvenea a fi făcută această punere la adăpost. Am aflat însă că în țară la noi, în unele depozite muzeale cu obiecte „medievale” se păstrează antimise, salvate astfel de o soartă mai rea, dar păstrate totuși, conform obligațiilor laicizante impuse înainte de 1989, în condiții ce nu corespund valorii lor cultice tradiționale.

Unele biserici trecuseră deja – s-ar înțelege: de foarte multă vreme – la folosirea antimiselor. Ce se întâmpla cu acestea când ajungeau **sparte sau putrede**? Răspunsul vine clar, fără echivoc: **SĂ LE ÎNGROAPE ÎN SFÂNTUL ALTARIU, LÂNGĂ PRÉSTOL, IAR NU SĂ LE ARZĂ** (probabil că moaștele erau mutate în alt antimis!).

Soarta antimiselor stă în directă legătură cu aceea a părților materiale din altarul ca loc al Sfintei Jertfe, dar cu o diferență de grad de cinstire. Antimisele trebuia să fie îngropate chiar în altar, lângă pristol. Uneori se spune că despre locul acestei îngropări trebuia să știe doar preotul și încă o persoană de mare încredere. Exista deci pericolul de a fi furate! În ce scop?

### III B

**Céle vechi și stricate ce s-au lepădat: sau stâlpul, sau sfânta masă, sau hârțiile** – nu se cuvenea să fie nici ele, cu nici un chip, arse sau să le facă de altă treabă, ci trebuia să fie îngropate **la un loc foarte cinstit**, fără să se specifice însă că neapărat **lângă préstol** sau cel puțin în spațiul denumit „altar” în bisericile ortodoxe.

În categoria din urmă (**să nu le arză, ci să le îngroape la loc cinstit**) mai intră și următoarele obiecte:

- **sfintele icoane, când se strică chipul lor**
- **sfintele cruci ce le fac creștinii pre la drumuri, deaca putrezesc**
- **crucile céle de deasupra beséricilor.**

Cu aceasta revenim la narațiunea din *Paterikon* despre soarta icoanelor vechi. Ne aflăm la aproximativ un mileniu de la probabila primă notare în scris a acelei întâmplări. Se pare că amândouă ritualurile: arderea și îngroparea continuau să existe în paralel. Și am bănuî că arderea avea chiar mai mulți adepți.

Arderea era urmată probabil, conform unor informații mai recente<sup>27</sup>, de îngroparea cenușii „la un loc cinstit”. Nu am auzit despre o risipire în vânt a cenușii.

Aflăm din aceste manuscrise ce soartă aveau troițele de lemn (până la noi s-au păstrat mai ales troițe de piatră foarte vechi); ne întrebăm ce se întâmpla cu crucile de lemn din cimitre, cruci care – asemenea troițelor – treceau printr-o slujbă de „slobozire”. Tot din informații recente, știm că se considera de cei bătrâni un mare păcat să fure cineva crucile de lemn (se întâmplă mai ales cu cele din cimitire!) ca să fie arse pe un foc banal.

27. Știm că astăzi încă, în unele biserici de la noi, se pune în golul din interiorul sf. pristol, gol care ajunge până la nivelul solului, cenușa rezultată din arderea anafurei sau împărțășaniei (fărâmele păstrate pentru cazuri de urgență) care au mucegăit.

### III C

Urmează o a treia treaptă descendentă în soarta obiectelor provenite de la vreo biserică:

- **lémnele sfintelor beséreci, deaca putrezesc și să strică și cad.**

O primă dispoziție, aceeași ca pentru cele două categorii superioare, se formulează cu valoare de poruncă fără comentarii: **SĂ NU LE ARZĂ SAU SĂ LE FACĂ DE ALTĂ TREABĂ!**

Pentru ce urma să se facă se dau două posibilități:

- a. **să le îngroape** – se înțelege: „la un loc cinstit” – sau

- b. **să le pue într-un loc cinstit, să putrezească singure.**

### IV

Această a doua posibilitate: **să le pue într-un loc cinstit, să putrezească singure** – capătă valoare de unică soluție în textul copiat într-un alt manuscris de la începutul secolului al XVIII-lea: BAR, ms.rom. 2337.<sup>28</sup> (Probabil că există și alte copii manuscrise similare). Asemănător cu prefața la *Târnosanie* (1652), se spune că textul **s-au scos după cea grecească și slovenească pre limba noastră rumânească**. Dar unele informații diferă.

După *Rânduială pentru târnosaniia sfintei besérici* și *Rânduială pentru târnosaniia cea mică*, popa Stanciu (dacă el va fi fiind copistul) a introdus și *Rânduială când să clătéște prestolul* (f. 58–59). La sfârșitul ultimei *Rânduieli*, se găsesc niște **observații** ce li s-au părut cititorilor atât de interesante, încât în *Scara* (n.n.: *Cuprinsul*) de la f. 1 a ms. 2337, a fost adăugat printre rânduri<sup>29</sup> **un titlu propriu**, inexistent în chiar cuprinsul manuscrisului, dar adecvat conținutului și luat chiar din conținut: **și când va să mute cineva vreo biserică**.

### IVA

La mutare, dacă se vor găsi moaște în pristol sau dacă moaștele se vor afla într-un antimis atât de vechi încât nu mai poate fi folosit (**ce nu va fi de treabă; stricat**), atunci sf. moaște să fie puse într-o cutie specială (s-ar înțelege: spre a fi ulterior incluse într-un antimis nou).

- a. **Și antimisul cel stricat să-l pue supt masa prestolului** (n.n. a noului pristol)

- b. **sau SĂ-L ZIDEASCĂ UNDEVA.**<sup>30</sup>

Ce însemnează concret: **supt masa prestolului**? Mai degrabă decât o îngropare „lângă pristol”, așa cum am întâlnit anterior, pare a fi vorba de o așezare deasupra stâlpului pristolului, imediat sub masa care se pune peste acest stâlp.

Aici apare și o alternativă: antimisul vechi poate fi și zidit „unde va”, bănuim că se referă la peretele bisericii, poate chiar la un perete al spațiului destinat altarului. Avem știri despre descoperiri făcute în zidul unor biserici.<sup>31</sup>

28. Ștrempele, *Catalog*, vol. 2, București, 1983, p. 248. Motive necesare pentru pregătirea construcției, apoi a sfințirii și resfințirii unei biserici. Rugăciunile, ca și tipicul în traducere românească. Manuscrisul, copiat probabil de popa Stanciu, a ajuns în posesia altui vestit copist, popa Flor. Vezi Gabriel Ștrempele, *Copiști de manuscrise românești până la 1800* (în continuare: Ștrempele, *Copiști*), București, 1959.

29. Cu o atenționare sub formă de cruce pe margine, atenționare reluată în colțul din stânga sus al filei însăși, anume f 58, cu slove mici, impuse de lipsa spațiului.

30. Ms. rom. 2337, f. 58–59.

31. Paul Mihail, *Jurnal și corespondență (1940–1944)* (în continuare: Paul Mihail, *Jurnal*), București, 1998, p. 226–227.

**IV B**

a. Despre *prestolul cel vechiu și stricat*<sup>32</sup> se spune de această dată în mod explicit că trebuie să-l îngroape în pământ acolo unde s-au mutat *besérecă, lângă prestolul ce să va pune.*

b. Uneori nu era vorba însă de o mutare de biserică, ci de cazuri în care **RĂMÂNE VREO BESÉRECĂ PUSTIE ÎN VREO SILIȘTE**<sup>33</sup>, *precum aici la noi în țară în multe locuri să află.* Peste tristețea pustiirii se adăuga descompunerea treptată a materialelor. Problema care se ridică în primul rând este cea a sf. pristol: *de vor fi lémnele putrede și prestolul iar de va fi stricat și masa prestolului, atunce SĂ ÎNGROAPE PRESTOLUL ȘI MASA ÎNTRU ACEL LOC ȘI SĂ RÂNDUIASCĂ O CRUCE PRESTE DÂNSELE ȘI SĂ LE ÎNGRĂDEASCĂ.*

Avem deci o situație specială: o biserică este atât de învechită încât nu mai poate fi mutată. Ea aparține în același timp unei așezări părăsite. Pentru jertfelnic (pristol și sf. Masă de pe el) trebuie să se facă pe locul existenței lor un mormânt cu aceleași semne ca pentru oameni: cruce și îngrădire. Până în zilele noastre se păstrează tradiția ca pe locul unde s-a aflat sf. Masă a unei biserici părăsite să nu se mai construiască nimic, ci să se ridice o cruce cu o îngrăditură.

**IV C**

Ce se întâmplă cu *lémnele besérecii céle putrede*?<sup>34</sup>

Aici nu se mai dau două soluții la alegere, ci una singură:

- *să le grămădească*<sup>35</sup> *la un loc curat și să le îngrădească, să se mistuiască iale singure.*

Spre deosebire de pristol și sf. Masă, lemnelor bisericii nu li se mai acordă aici cinstea de a fi îngropate. Intervine probabil aici și o realitate economică: cine mai lucra într-un sat părăsit pentru înmormântarea lemnelor bisericii?

Rămîne însă la fel de tare și nezdruncinată porunca:

- **SĂ NU LE ARZĂ, nici să le facă să fie de altă treabă.**<sup>36</sup>

**V**

Îngroparea sau așezarea într-o grămadă nu marchează sfârșitul acțiunilor rituale. Urmează ceea ce este mai important: slujba. Dar nu este vorba de o slujbă de înmormântare, ci de slujba pentru un nou început: târnosania cea mică – resfințirea bisericii înnoite.

Începând cu *Târnosanie*, cârticica apărută în anul 1652 din inițiativa mitropolitului Ștefan, și continuând cu manuscrisele de secol XVII–XVIII pe care le-am amintit, se subliniază mereu că nu numai la sfințirea inițială a unei biserici, ci și la resfințire este obligatorie prezența activă a unui arhiereu sau cel puțin a trimisului său personal.

*La această rânduială a drégerii prestolului, tribuiaște să meargă arhiereul singur*<sup>37</sup> *să isprăvească precum s-au arătat aici. Iar neputând nici într-un chip, pentru vreo întâmplare, atunce poate să trimiță pre vreun arhi-mandrit sau egumen sau pre alt preot ce va ști rândul bine. Și acela poate să facă cu blagosloveniia arhiereului locului, precum scrie aici.*<sup>38</sup>

32. Se adaugă: *altele precum scrie aicea*, fără să se înțeleagă clar la ce se referă.

33. Loc unde a fost un sat.

34. Nu este cu totul clar dacă se face referință numai la cazul unei biserici părăsite sau în general *când va vrea să mute cineva vreo besérecă de la un loc la altul.*

35. Scris inițial *îngrămădească*, apoi a fost ștearsă prima silabă.

36. Ms. rom. 2337, f. 58–59.

37. Înсуși.

38. Ms. rom. 4979, f. 58v – 59; 1138, f. 106–106v.

Textele selectate de noi urmăresc să aducă la cunoștința cititorilor contemporani fapte din istoria culturii, nu să dezbată chestiuni de istoria limbii române, de aceea nu intenționăm să intrăm în detaliile problemelor filologice ale transcrierii.



Aceeași slujbă de resfințire care se face la înnoirea pristolului – ce ajunsese *vechii și putred* – dintr-o biserică rămasă pe vechiul ei loc, *să face și când va vrea să mute cineva vreo besérecă de la un loc la altul* (subl.n.)<sup>39</sup>. Se înțelege: cu aceeași prezență arhierescă.

Desigur aceste slujbe au loc după ce se termină toate intervențiile, iar biserica (reînnoită sau mutată) este curată în interior și în exterior (inclusiv în curte, unde probabil se înmormântau lemnele) și nu mai necesită intervenții ce riscă să-i „spurce” spațiul propriu.

Nu am găsit o formulare clară pentru ce se face, în cazul bisericilor părăsite, după înmormântarea pristolului „putred” într-un loc îngrădit și marcat cu cruce și după așezarea lemnului putred ale bisericii părăsite în grămadă (sau poate, uneori, tot în pământ). S-ar putea oare ca pentru cruce să se fi făcut slujba de „slobozire” – considerată obligatorie în cazul troițelor și chiar în cazul crucilor „definitive” de la cimitir?

Ne întrebăm de ce atâta grijă pentru fiecare părticică materială care are legătură cu biserica. *Toate ... să se facă și să se păzească spre cinstea besérecii ca unii dumnezești case*<sup>40</sup>. Biserica (vorbim de clădire și obiectele ei) este un sistem de simboluri vizibile pentru o tainică realitate invizibilă. Inadecvata tratare a semnificativului jignește semnificatul. Mai mult, este vorba nu numai de simboluri, ci și de o prezență divină reală, în Sf. Împărtășanie. În *Îndreptarea legii* se spune, traducându-se – cum am spus un izvor grecesc cu autoritate: *Besareca iaste casa lui Dumnezeu, casă de rugă, adunare oamenilor, trupul lui Hristos, nevasta lui Dumnezeu, ceru pământesc în care șade cereasca pâine ce să zice preasfântul trup adevărat al Domnului nostru Isus Hristos*.<sup>41</sup> Expresia „nevasta lui Dumnezeu” se poate înțelege numai reamintind interpretarea anagogică dată de sfinții Părinți cărții biblice *Cântarea Cântărilor*. Definiția citată ne dezvăluie un mod de gândire astăzi pierdut: biserica în sens material și Biserica în sens spiritual nu se pot despărți prin disecții analitice.

## VI

Pentru a afla ce se întâmplă în zilele noastre cu obiectele bisericesti despre care am vorbit, am alcătuit un chestionar, în care am inclus însă și întrebări referitoare la alte obiecte similare. Mai mult decât atât, ne întrebăm și ce se întâmplă în situații extreme cu sfânta Împărtășanie, care pentru noi este prezență reală, nu simbolică, a însuși Domnului.

Chestionarul nostru a fost primit în majoritatea cazurilor cu neîncredere. Unii dintre cei întrebați nu ne-au răspuns. Dintre cei care au răspuns, cei mai mulți au dorit să păstrăm anonimatul – și chiar așa vom face. Nu vom da nume, ci cifre, urmate de o literă desemnând apartenența la clerul monastic sau la cel mirean, urmând o altă literă pentru cele două categorii de vârstă: tânăr sau senior (ante, respectiv post 50 de ani)<sup>42</sup> – doi parametri care influențează natura răspunsurilor.

În ANEXĂ (vezi *infra*) reproducem întrebările din chestionar la care am primit cel puțin un răspuns. Desigur vom continua cercetarea.

Recapitulăm.

Pristolul, sf. Masă, tot ce ține de ele, mai ales antimisele (plus icoanele și crucile) – trebuie să fie îngropate.

Lemnele din care este construită biserica pot fi îngropate, dar pot fi și așezate grămadă într-un loc curat, eventual îngrădit, în așteptarea putrezirii lor lente. Pentru a se evita pângărirea, făcută cu voie sau fără voie, soluția îngropării apare ca mult mai sigură.

39. Ms. rom. 2337, f. 58–59.

40. Ms. rom. 2337, f. 59.

41. *Îndreptarea legii*, p. 155.

42. Cifrele arabe înlocuiesc numele. Pentru vârstă: **t** = sub 50 de ani ; **s** = peste 50 de ani.

Preot mirean = **m**; preot călugăr = **c**.

Informațiile care provin de la una dintre autoare = **C**.

A existat încă de la începuturi și obiceiul arderii acestor obiecte, așa cum se înțelege din combaterea obstinată a acestui obicei.

Inițial avem probabil de a face cu două soluții pentru sfârșitul trupului uman: incinerare sau îngropare. În creștinism se impune soluția îngropării. Dar chiar târziu, când pentru oameni îngroparea devenise un lucru de la sine înțeles, pentru obiectele bisericești (obiecte trecute prin slujbe de sfințire simțite ca diferite intensități) încă se mai practica (și se mai practică) arderea – cu toată cinstirea cuvenită. Nu este vorba de o supraviețuire a ritualului incinerării, ci de considerente practice. În timpuri de mari primejdii, se putea ca obiectele bisericești, chiar și îngropate, nu mai vorbim de cele doar îngrădite, să cadă oricând pradă profanării. În schimb, cenușa rezultată din ardere se contopea repede cu pământul. Tot ce se urmărește este ca această cenușă să fie depusă în locuri cât mai ferite de murdărire (cel puțin până la un nou ciclu de vegetație!). Soluția arderii nu a fost însă acceptată „oficial” de Biserica tradițională.

Se mai vorbește și despre reîntrebuințarea pentru obiecte din afara bisericii a vreunui din materialele bisericești degradate fizic. Dar și aceasta s-a întâmplat – ne referim atât la gesturi vădit rău-voitoare, atât de frecvente în Europa comunistă, cât și la gesturi făcute cu cea mai desăvârșită bună-credință și cu un mare respect pentru materialul preluat.

## ANEXĂ<sup>43</sup>

### 1. ICOANE – suportul de lemn se învechește, astfel încât nu mai poate fi reînnoit

#### a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde?

##### 4ms

Elementele de lemn deteriorate (icoane, fragmente de catapeteasma etc.) – toți preoții din familia lui știau, așa cum i-au transmis și lui, că se ard.

Atenție, adaugă o observație critică: Arderea nu este conformă cu scrierile învățate la dreptul canonic.

#### c. Sunt așezate într-un copac? Ce fel de copac?

C. La Câmpulung Muscel am găsit o icoană (sec. XVIII – de Kiev – cf. Muzeul mănăstirii Pasărea), în bucătăria gazdei. O găsisese și ea într-un copac din lunca râului Târgului. Cine o pusese acolo? Pocăiții?

Povestirile despre icoane găsite în copac sunt frecvente, iar explicațiile prezenței lor acolo sunt foarte variate, uneori rămânând chiar neformulate.

#### d. Sunt puse într-o firdă din zidul bisericii?

M Vezi *infra* timiterea la pasajul din cartea părintelui Paul Mihail, trecut la Domnul în anul 1994, în vârstă de peste 80 de ani!

#### e. alte soluții

##### 2ms

43. Așa cum am spus, reproducem din chestionar întrebările la care am primit cel puțin un răspuns. Numele persoanelor care au răspuns le-am înlocuit cu cifre. Urmează o primă literă care desemnează apartenența la clerul monastic sau la cel mirean, apoi o a doua literă pentru una dintre două categorii de vârstă: tânăr sau senior (ante, respectiv post 50 de ani) – doi parametri care influențează natura răspunsurilor.

Preot mirean = **m**; preot călugăr = **c**.

Pentru vârstă: **t** = sub 50 de ani ; **s** = peste 50 de ani.

Informațiile care provin de la una dintre autoare = **C**.

Preotul paroh le depozitează în loc ferit:  
dulap alcătuit pe post de depozit  
podul noii biserici  
sunt lăsate până se deteriorează singure

**5ms**

În anul 1963, într-un sat lângă București, preotul paroh stivuișe în curtea bisericii de piatră, nou clădită, resturile bisericii de lemn, care fusese pe locul respectiv. Acolo au depozitat și anumite icoane deteriorate din vechea biserică.

**7mt**

Spune că icoanele nu se deteriorează niciodată atât de mult încât să fie distruse de către cler

**6ms**

Când a făcut biserica nouă, episcopia a cerut ca toate icoanele, în orice stare, să le depună la depozitul episcopiei

**b. Sunt îngropate? Unde? Se spune ceva, se face ceva la îngropare?****1ct**

a. icoanele deteriorate ale călugărilor și alte lucruri vechi ale lor se îngroapă odată cu ei (se pun în sicriu!)

b. alte obiecte vechi raman la muzeul manastirii!

**2. SF. PRISTOL, SF. MASĂ (hârtiile cu smeșenia – „miroasele“, alte obiecte legate de sf. Masă) când se învechesc total sau parțial****a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?****4ms**

Ementele de lemn deteriorate (icoane, fragmente de catapeteasmă etc.) – toți preoții din familia lui știau, așa cum i-au transmis și lui, că se ard.

Atentie , adaugă o observație critică: arderea nu este conformă cu scrierile învățate la dreptul canonic.

**2ms**

Preotul paroh le arde și cenușa e îngropată la piciorul sfintei mese, însoțită de o rugăciune.

**6ms**

Se ard și cenușa este îngropată la mormântul unui preot.

**3. SF. MOAȘTE****b. Ce se face cu: sf. Moaște, cu învelitoarea lor sau cu antimisul complet deteriorate?****I. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?**

**2ms**

Sfintele moaște nu trebuie să dispară cât timp există biserica.

Ele sunt aduse de episcop și date în păstrare la târnosirea bisericii, deci orice deteriorare a acestora este adusă la cunoștința episcopului și el hotărăște ce va face cu resturile.

În principiu, sistemul este tot arderea și depozitarea cenușii la piciorul Sfintei mese de la noua biserică.

V: Alte soluții

**6ms**

Nu cunoaște să se fi întâmplat deteriorarea Sf. moaște la o biserică, dar dispozițiile sunt: anunțarea episcopului și depunerea resturilor la episcopie.

#### **4. LEMNELE DIN PERETELE UNEI BISERICI DE LEMN, CRUCILE DE LEMN DE PE BISERICILE DE LEMN**

**atunci când s-au învechit și sunt schimbate pe loc sau când biserica este dezmembrată pentru a fi mutată și lemnele vechi nu mai pot fi refolosite**

**a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?**

**4ms**

Elementele de lemn deteriorate (icoane, fragmente de catapeteasmă etc.) – toți preoții din familia lui știau, așa cum i-au transmis și lui, că se ard.

Atenție, adaugă o observație critică: Arderea nu este conformă cu scrierile învățate la dreptul canonic.

**2ms**

Lemnele rămase de la biserica veche se folosesc la noua biserică sau se ard, fără alt ritual.

Crucile deteriorate se păstrează sau se ard, după cum hotărăște parohul, iar cenușa se îngroapă lângă biserică sau în cimitir, în loc ferit.

**6ms**

Practica este: selectarea lemnului, arderea celor de nefolosit și cenușa pusă la temelie bisericii noi, folosirea lemnului utilizabile, la noua biserică, fără alte ritualuri.

**8cs**

În Transilvania, au fost distruse (mai ales arse) în secolul al XVIII-lea multe biserici ale românilor ortodocși, frecvent biserici de lemn. Unii credincioși care au reușit să salveze câte un fragment de lemn, uneori pictat, l-au încorporat în propria casă, la un loc „de cinste“. Din păcate nu mai putem obține explicații de la constructorii de odinioară, putem doar nota atitudinea urmașilor și emite ipoteze.

**c. Sunt așezate pe pământ, într-un loc ferit, îngrădit ca să putrezească pe încetul? Li se pune cruce? Se spune ceva, se face ceva?**

**5ms**

În anul 1963, lângă București, preotul paroh stivuiuse în curtea bisericii de piatră, nou clădită, resturile bisericii de lemn, care fusese pe locul respectiv.

**d. Alte soluții****2ms**

Lemnele rămase de la biserica veche se folosesc la noua biserică sau se ard, fără alt ritual.

Crucile deteriorate se păstrează sau se ard, după cum hotărăște parohul, iar cenușa se îngroapă lângă biserică sau în cimitir, în loc ferit.

**5. CRUCILE DE LA TROIȚE (CARE AU FOST „SLOBOZITE“)**

**c. Sunt așezate pe pământ, într-un loc ferit, îngrădit ca să putrezească pe încetul? Li se pune cruce? Se spune ceva, se face ceva?**

**2ms**

Troițele se fac, de ani buni, numai din fier, ciment sau piatră, ca să reziste. Cum sunt sfințite, orice cruce de la troiță sau altă bucată de lemn din ea, dacă se strică, este dusă într-un cimitir, lângă un mormânt.

**8. VEȘMINTELE PREOTEȘTI, PRAPURII etc atunci când nu mai pot fi folosite**

**a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?**

**1ct**

Toate veșmintele și alte lucruri uzate din altar și din biserică se ard (tot ceea ce se scoate din inventar).

**7mt**

În oraș toate lucrurile vechi de inventar (mobilier și, evident, toată veșmântăria) se ard și cenușa se îngroapă pe locul focului. Veșmântul de slujbă în sine nu este sfânt, pentru că preotul îl binecuvintează la orice îmbrăcare ; în sensul acesta a scris și părintele Cleopa.

**d. Sunt puse într-o firdă din zidul bisericii?**

**M<sup>44</sup>**

La biserica Sf.Arhangheli din Chișinău, în anul 1942, păintele Paul Mihail a găsit ascunse, în spațiul (cu ușa de acces mascată de o icoană) scării dezafectate spre amvonul suspendat din naos, o mulțime de obiecte bisericesti. Ele fuseseră puse acolo nu atât spre a fi „înmormântate“, cât mai ales spre a se încerca salvarea lor.

Circulă numeroase relatări orale sau scrise despre obiecte bisericesti găsite în câte o „tainiță“ în zid. Scoaterea din ascunzătoare poate părea o salvare de la descompunere, dar se dovedește nu o dată începutul drumului spre un alt fel de moarte. Obiectele găsite de părintele Paul Mihail au fost unele distruse de armatele sovietice care au ocupat Basarabia în anul 1944, altele au reușit să fie luate în refugiu (nepăsarea și suspiciunea autorităților comuniste le-a așteptat și la vest de Prut; cu toate eforturile salvatorului lor!). Biserica din Chișinău în care au fost găsite a fost demolată.

44. Paul Mihail, *Jurnal*, p. 226–227. La p. 225 este descris pristolul de piatră, vechi de 133 de ani, cu antimisul vechi așezat sub toate învelitorile succesive, direct pe piatră.



**9. Anafura, Agnetul care se păstrează pentru liturghia darurilor dinainte sfințite sau părțile, sf. împărtășanie pentru împărtășirea la mare nevoie, SF. MIR etc.**

– dacă mucegăiesc, iau miros sau se întâmplă altceva de nu mai pot fi folosite<sup>45</sup>

**Îndreptarea legii, p. 171**

„De se va întâmpla să se strice cinstitele darure atâta cât să nu poată popa să le potrivească, acelea sfinte nice să le arză, nice să le arunce în apă, ce să bage vin dulce într-însele și să le potrivească.“

**a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?**

**3mt**

Se ard și se pun în „canalul“ din piciorul sfintei Mese.

**c. Sunt așezate pe pământ, într-un loc ferit, îngrădit ca să putrezească pe încetul? Li se pune cruce? Se spune ceva, se face ceva?**

**C**

Am văzut la cei bătrâni: puneau anafura<sup>46</sup> supra uscată, conform tradiției, la rădăcina unei flori sau așa ca să o mănânce păsările cerului.

**d. Alte soluții**

**Tudor Arghezi, poezia *Iosif al Ungrovlahiei*<sup>47</sup>.**

Dintr-o mișcare greșită, un mitropolit, întru totul demn de respect, „varsă din neprihănitul / Trup sfânt muiat în sfântul sânge.“ „Curata cuminecătură / În veac de veac nu s-a vărsat.“ Mitropolitul și călugării „Se jăluiesc, nemântuiți“, considerând nefericita întâmplare un semn al păcatului propriu.

Ce se întâmplă cu obiectele atinse, poetul nu spune.

Am auzit din tradiția orală că se cădea să fie ars covorul pe care au căzut Sf. Taine. Dar dacă nu era covor<sup>48</sup>?

**10. AGHIAZMA MARE SAU MICĂ – dacă se întâmplă ceva și nu mai pot fi folosite (băut, stropit...)**

**a. Se pune la o floare, pom, plante curate?**

45. Acesta este domeniul cel mai delicat când este vorba să se primească răspunsuri la întrebări.

46. Este o mare diferență între atitudinea față de anafură și cea față de sf. Împărtășanie.

47. *Versuri*, București, 1959, p. 70–71. Pentru ei care nu cunosc istoria literaturii române: Tudor Arghezi a trăit între 1880 și 1967. Între 1899 și 1905 a fost: frate, monah, diacon. Apoi a renunțat la acest drum.

48. După încheierea redactării acestui studiu, am ajuns să cunoaștem, prin bunăvoința familiei Eugen și Ileana Toma (scriitor), texte din cartea Pr. Prof. Gheorghe Safta, *Îndrumător liturgic*, Târgoviște, 1999, 240 p.

„Ce neajunsuri se pot întâmpla preotului care slujește? (pg. 68)

- Dacă din întâmplare vor rămâne Sfinte Daruri (sau daruri nesfințite) și se vor strica, nicidecum să se arunce, ci cu vin dulce să se consume.
- Dacă va cădea vreo muscă sau altă vietate în Sfântul Potir, înainte de sfințire, preotul să o scoată, să o învelească în hârtie și s-o ardă.
- De se va întâmpla aceasta după sfințire și preotul nu o va putea înghiți de frică sau de greață, atunci să o scoată și după ce va spăla-o cu vin deasupra altui vas, s-o învelească cu hârtie și s-o ardă. Vinul cu care a spălat-o să-l verse pe o apă curgătoare.
- Iarna de va îngheța Sfântul Sânge în Potir, preotul să apropie procovețele pe lângă foc și să învelească cu ele Sfântul Potir până se va dezgheța.

**C**

Am văzut asta la cei bătrâni.

**11. PLANTELE DE LA: FLORII, VINEREA MARE, RUSALII ETC.****LUMÂNĂRILE NEARSE DEPLIN****a. Sunt arse? Ce se face cu cenușa? Unde? De către cine?****C –**

Am văzut la cei bătrâni:

- sunt arse într-un loc curat
- resturile de lumânări sunt frecvent topite și refolosite.

*continuarea notelor de pe pagina anterioară*

**Ce va face preotul dacă va pica din dumnezeiescul Sânge pe:**

- scândură; preotul să radă locul respectiv iar resturile după ce le-a ars să le îngroape sub Sfânta Masă;
- pe pământ; să se ardă locul respectiv, să se ardă răzăturile și să se îngroape sub Sfânta Masă;
- pe piatră; să lîngă sau cu buretele să ștergă, să spele cu apă curată iar apa să se toarne sub Sfânta Masă;
- pe enditiile Sfintei Mese sau pe antimis; să sugă cu gura, apoi să ștergă cu buretele, să spele de trei ori cu apă curată iar apa să se toarne sub Sfânta Masă. Tot așa să se procedeze dacă ne pică pe procovețe (acoperăminte – trei voaluri speciale cu care se acoperă Sfintele Taine, unul pentru disc, al doilea pentru potir, și al treilea pentru amândouă, numit și văzduh) sau pe veșminte;
- pe covor; să ștergă întâi cu buretele, să se spele bine locul, să se taie partea respectivă și să se ardă, iar cenușa și apa să se pună sub Sfânta masă.

Dacă se va vărsa Sfântul Potir cu dumnezeiescul Sânge cu tot, încât să nu rămână nici o picătură, să pună din nou apă și vin rostind cuvintele de la Proscomidie, apoi celelalte rugăciuni ale sfințirii („Asemenea și paharul...”); iar dacă va rămâne în Sfântul Potir puțin din Sfântul Sânge, preotul să se împărtășească cu acela, iar curățirea și strângerea să se facă după terminarea slujbei;

Dacă preotul va vărsa potirul după împărtășire, să se strângă cu călți de in sau cânepă, care se vor arde sau se vor arunca pe apă curgătoare.

Sfântul Agneț (pg.77) (miel, lat.- partea pătrată însemnată cu pecete ce se scoate la Proscomidie din prima prescură care prin sfințire se preface în Trupul Domnului) se păstrează așezat cu miezul în sus în Sfântul Chivot până marți în Săptămâna Luminată când se face uscarea și sfărâmarea lui.

Potrivirea (pg. 93) înseamnă consumarea Sfintelor Taine rămase în Sf. Potir, cu toată grija. Toarnă deci în ele vin amestecat cu apă, clătește de mai multe ori înainte de a le bea, șterge apoi pe dinăuntru potirul cu buretele și apoi cu un ștergărel anume rânduit.

Nu este îndreptățită cererea unor credincioși de a boteza copiii separat (pg. 113). Puterea Botezului nu scade cu primul copil botezat. Apa rămâne sfințită și după Botez, ea se varsă după întrebuițare într-un loc special, numit umivalniță.

Ce facem cu bețișoarele de la Sfântul Maslu? (pg. 154) (Fiecare preot unge bolnavul în timpul rugăciunii cu câte un bețișor având la un capăt vată cu untdelemn sfințit). Bețișoarele se adună apoi și se îngroapă sau se ard, aruncându-se cenușa în loc curat.

Aghiasma mare și mică, dacă prisosește sau s-a învechit, nu trebuie aruncată oriunde, ci să o vărsăm în loc neumbat și curat, pentru a nu fi pângărită. (pg. 165).

Ce este dezlegarea apei la slujba de 40 de zile? Obicei în unele regiuni: se cere preotului să dezlege apa pentru mort, apă turnată pe mormânt(o găleată zilnic!) sau dusă cuiva acasă. Ritual moștenit dar nejustificat. Se sfințește apa odată cu hainele ce se împart; la 40 de zile se face „dezlegarea” apei, adică de obligația de a duce apă la mormânt; în final apa rămasă se varsă pe mormânt. (pg. 180).”

Tot prin bunăvoința familiei Ileana și Eugen Toma avem pe masa de lucru o copie după p. 476 – 495 din *LITURGHIERA cu binecuvântarea preafericitului Daniel, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008, pagini în care se găsesc unele din răspunsurile căutate. Din punctul de vedere al cercetării științifice ne propunem să vedem pe de o parte care este raportul cu primele texte traduse în limba română, pe de alta cu practica tradițională nescrisă.*

În legătură cu practica tradițională nescrisă, semnalăm următorul pasaj din cartea lui Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români, București, 1997, p. 17: Când nu se poate da cuiva un lucru de pomană, se aruncă acel lucru pe apă, apa Sâmbetei, care-l va duce și îl va așeza, după credința poporului, în locul cuvenit. Astfel se întâmplă cu obiectele sfinte dar vechi, precum: icoane de lemn mâncate de cari, candelă crăpate, sfeșnice, rămășițe de lumânări și altele. Acestea nu se aruncă afară, unde nu-i cu puțință să nu fi căzut o fărâmă de spurcăciune, ci se aruncă pe apă (subl.n.), spre a fi duse pe lumea cealaltă, a morților, prin mijlocirea apei Sâmbetei.*

## RĂSPUNSURI GENERALIZANTE; UNELE NECLARE

**Îndreptarea legii, p. 511–512**

Cărți vechi: „Să nu strici dumnezeieștile cărți, nice le da să le strice, de nu va fi putredă de tot.” (p. 511)

„Nu se cade cuiva să strice ceva de în toate cărțile de în Leagea Veache sau de în Leagea Noao și mai ales de într-ale sfinților învățători, sau să le dea batjocoritorilor de cărți sau celora ce vând miroseale, să le vânză, să le spargă și să le strice, fără numai de va fi mâncată de molii sau putredă de apă, sau într-alt chip va fi stricată. Iară cine va călca ce am poruncit, acela într-un an să se aforisească.” (p. 512)

**1ct**

A. Alte lucruri uzate din altar și din biserică se ard (tot ceea ce se scoate din inventar).

B. Alte lucruri vechi ale călugărilor se îngroapă odată cu ei (se pun în sicriu!).

C. Alte obiecte vechi rămân la muzeul mănăstirii!

**7mt**

În oraș (București) toate lucrurile vechi de inventar se ard și cenusa se îngroapă pe locul focului.

## BIBLIOGRAFIE

ANGENENDT, Arnold, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, ed. II, Darmstadt, 2000.

BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, 2001.

BRIA, Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, București, 1994.

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila\\_lui\\_Matei\\_Basarab](http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila_lui_Matei_Basarab)

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila\\_lui\\_Vasile\\_Lupu](http://ro.wikipedia.org/wiki/Pravila_lui_Vasile_Lupu)

[https://online.uni-graz.at/kfu\\_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361](https://online.uni-graz.at/kfu_online/wbLDB.detailLeistung?pOrgNr=&pIdentNr=-47292&pLstNr=229361)

*Îndreptarea Legii. 1652*, București, 1962

*Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. I, Freiburg etc., 1993.

MIHAIL, Paul, *Jurnal și corespondență (1940–1944)*, București, 1998.

OLAR, Ovidiu, *Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei*,

PĂCURARU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1981.

PAMFILE, Tudor, *Sărbătorile la români*, București, 1997.

SAFTA, Gheorghe, *Îndrumător liturgic*, Târgoviște, 1999.

STĂNCULESCU, Ileana, *SpiritualDeath in 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> century Images and Texts from Walachia* în Fifer Mihai (ed.), *Symposia. Journal for Studies in Ethnology and Anthropology*, Aius, Craiova, 2004, p. 279–292.

ȘTREMPEL, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești BAR* vol. I–IV, București, 1978–1992.

ȘTREMPEL, Gabriel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959.

*Târnosanie*, Târgoviște, 1652.